

Het "geheim" van de ronde hoekgevels.

Kruispunt de Graaf richting Marktstraat en de oude markt. (voor 1862)

Iedere stad, dorp of streek heeft zo zijn eigen geheimen maar misschien moet je zeggen onopgeloste vragen. Wat Enschede betreft hebben we ze nog niet kunnen vinden met uitzondering van een opvallend detail in de binnenstad.

Het is ons opgevallen dat er op verschillende plaatsen in de binnenstad woonhuizen en winkels zijn die een ronde hoekgevel hebben. Maar er zijn ook genoeg winkels en woonhuizen die dat juist niet hebben dus voor ons voldoende reden om naar een verklaring te zoeken waarom bepaalde gebouwen in de binnenstad van Enschede ronde hoekgevels hebben.

In deze publikatie hebben wij geen definitief antwoordt kunnen vinden maar wel een aantal theorieën die dit verschijnsel zouden kunnen verklaren.

Wat ging eraan vooraf

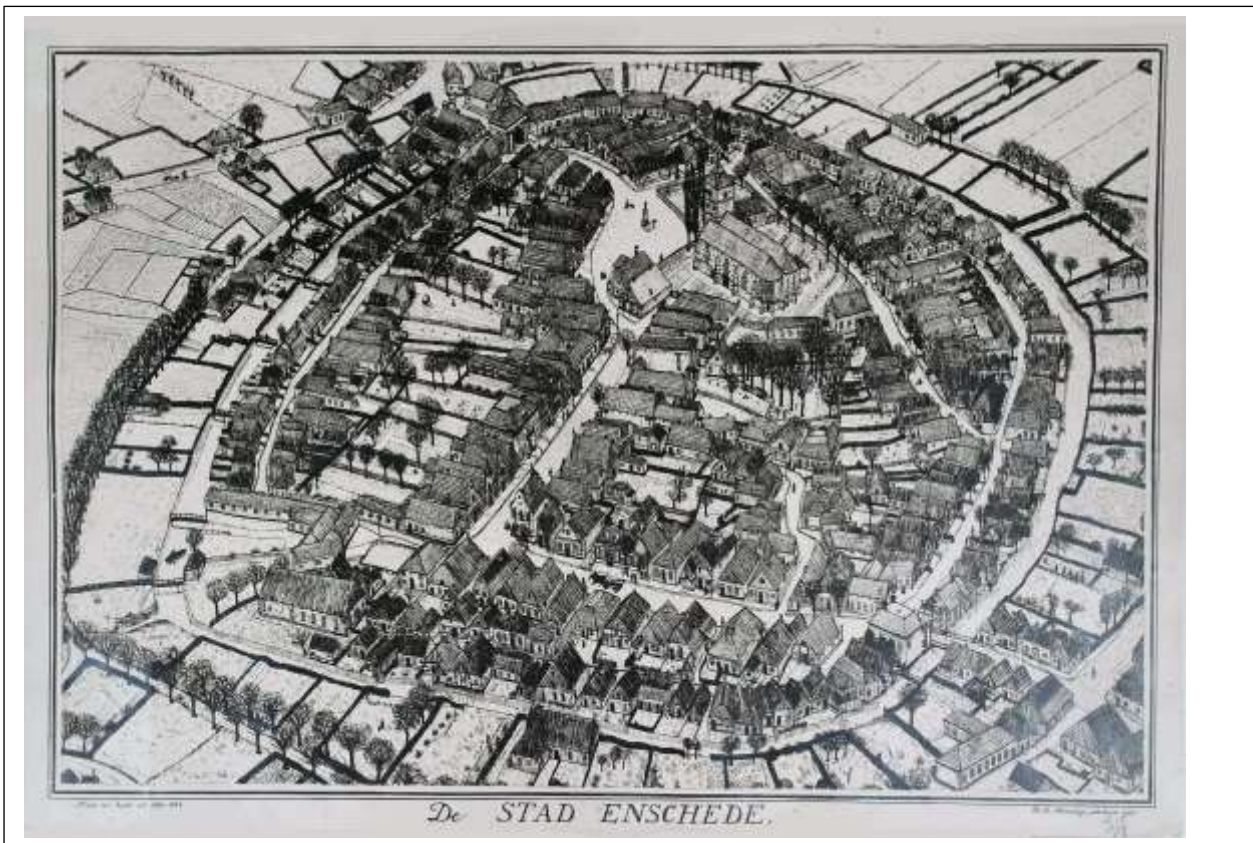
Enschede 1570

De geschiedenis van Enschede gaat terug naar de vroege middeleeuwen met de richterambt Enschede waarvan deel uitmaakte Esmarke, Lonneker marke, Usseler marke Twekkeler marke en Driener marke. In 1325 krijgt Enschede stadsrechten van de bisschop van Utrecht met de rechten om de nederzettingen te versterken. Voor 1325 was Enschede al omgeven door een stadsgracht de zogenaamde Stadsgraven. De toenmalige stadsgracht heeft de contouren van de Enschedese binnenstad voor de daarop volgende eeuwen voor een belangrijk deel bepaald.

De binnenstad van Enschede in de 21^e eeuw. De oorspronkelijke contouren van de Enschede uit de middeleeuwen zijn nog duidelijk te herkennen.

Stadsplattegrond omstreeks 1830

Op 7 mei 1862 treft Enschede een catastrofale stadsbrand. De gevolgen van de brand waren enorm: de hele historische binnenstad binnen de grachten van de stad werd verwoest. Het stadhuis, het ziekenhuis, de Hervormde, de rooms katholieke kerk en verschillende fabrieken gingen verloren. 650 gezinnen werden dakloos. Enschede telde in die tijd circa 4000 inwoners. Er vielen bij deze brand twee doden.

De Langestraat Enschede Schilderij H. Valkenburg 1862.

Nadat Enschede de schok van deze fatale brand te boven was gekomen werd er weer voorzichtig gedacht aan herbouw van de stad. Direct na de brand werd snel een begin gemaakt met een ontwerp voor een nieuwe stadsinrichting. De architect G. Doorwaard - Niermans werd door het gemeentebestuur aangesteld als stadsarchitect voor de wederopbouw.

De stadspoorten van de stad, de grachten en bruggen werden niet meer in het nieuwe stadsontwerp opgenomen. Gelukkig kunnen we nu zien dat de eeuwenoude straten structuur (de ei vorm) van Enschede tot op de dag van vandaag behouden is gebleven. Na de brand werd eveneens besloten om in het centrum meer statige herenhuizen te bouwen.

Bij de fabrieken buiten de grachten, die gespaard waren gebleven, werden complete wijken met kleine arbeiderswoningen uit de grond gestampt. Zo ontstonden al snel beruchte krottenwijken als Sebastopol en De Krim. Aan de hoofdstraten in het centrum was nu ruimte voor statige herenhuizen. In 1872 ruim 10 jaar na de fatale stadsbrand was de stad voor een belangrijk deel weer hersteld en dat was mede te danken aan verschillende giften van in totaal 234.000 gulden die het gemeentebestuur had ontvangen uit heel Nederland en Duitsland. Na de brand van 1862 is er sprake van een metamorfose van de Enschedese binnenstad. Het stratenplan bleef ongewijzigd en er werden villa's, riante woonhuizen en winkels gebouwd , evenals kantoren en herstelwerkzaamheden aan de twee kerken op de oude markt.

Het meest recente en wellicht ook aansprekende gebouw met een ronde gevelhoek is de nieuwbouw van het ziekenhuis Medisch Spectrum Twente. Het zorgcomplex is in 2016 opgeleverd.

Oude markt richting Haverstraat. Foto boven: 1910, foto onder 2018.

Een groot deel van de villa's, winkels en panden die omstreeks 1870 zijn gebouwd zijn nog altijd in het centrum van Enschede terug te vinden en bevinden zich in een redelijk tot uitstekende staat van onderhoud.

Helaas zijn er in de tweede wereldoorlog veel historische panden gebombardeerd met fosforbommen die ook een aanzienlijke brand veroorzaakte. In Enschede werden op 22 februari 1944 delen van de binnenstad (Haaksbergerstraat en Oldenzaalsestraat) getroffen en vallen er 40 doden en 41 zwaargewonden. Enschede moest wederom haar stadscentrum voor een deel herbouwen.

Wat is ons nu opgevallen.

In de binnenstad van Enschede zijn een groot aantal [winkel]panden met een ronde hoekgevel. Op zich niet zo gek zou je zeggen maar volgens ons zit er toch wel een gedachte achter ofschoon ook wij niet precies kunnen aangeven welke.

Het gaat in principe om panden die in de binnenstad van Enschede gebouwd zijn na de stadsbrand van 1862. De panden bevinden zich vaak op strategische plaatsen en

opvallend is wel dat de huidige bouwmeesters deze gebouwwormen respecteren en zelfs bij sloop worden gekopieerd. Kijk bijvoorbeeld naar de Klomp het winkelpand van Zara.

Uiteraard zijn we op onderzoek uitgegaan en hebben verschillende deskundigen geraadpleegd. Wat ons hieraan opviel dat er nogal wat theorieën en overleveringsverhalen zijn en wij noemen er enkele.

1. Enschede heeft vanuit de middeleeuwen een eivormig centrum dat omringd was met een verdedigingsgracht. Deze ei-vorm van het centrum van Enschede bestaat nog steeds en wordt door stedenbouwkundigen gekoesterd. De bestaande cirkelvormige structuur van de binnenstad heeft er toe geleid dat verschillende panden hier architectonisch op werd aangepast.

2. Er werd een bewuste keuze gemaakt waar winkelpanden met een ronde gevel werd gebouwd en dan bij voorkeur twee panden tegenover elkaar. Als bezoeker van de stad werd je als het ware automatisch van de ene naar de andere straat geleid. Je hoeft de hoek niet om en wandelt dus cirkelvormig door de stad.

3. Het bouwen van een winkelpand of woonhuis met een ronde gevel is aanzienlijk duurder dan de traditionele rechthoekige gevels. Dat betekent dus dat een pand/woonhuis bezitter zich hierdoor kon onderscheiden ten opzichte van andere woonhuizen / winkels. In de binnenstad van Enschede was dit signaal van status zeker voor textielbaronnen c.q. de Enschedese elite heel belangrijk.

4. Het is een tijdsbeeld zoals dat in de architectuur vaker voorkomt. Na vierkant komt rond en na laag komt hoog en na breed komt smal. Deze bouwstijlen lopen door de eeuwen heen door elkaar en het resultaat is een willekeurige positie van verschillende bouwstijlen in de binnenstad van Enschede. Verschillende bombardementen in de tweede wereldoorlog hebben er ook toe geleid dat de architectuur onderling verschil

Natuurlijk hebben we een aantal deskundigen gevraagd naar dit raadsel en er kwamen verschillende verklaringen.

9 maart 2019

Bij de grote stadsbrand bleek dat het blussen werd bemoeilijkt doordat de slangen om de scherpe hoeken van gevels werden afgeknepen. Er stond sowieso natuurlijk geen grote druk op die met de hand bediende bluspompen. Voorschrift voor de herbouw van hoekpanden werd dus dat er afgeronde hoeken moesten komen.

Dat voorschrift is heel massaal nagevolgd. Het paste ook wel een beetje bij de stijlkenmerken van het bouwen in die tijd. Je ziet dan dat de bovenhoeken van de vensters afgerond zijn. Vaak nog extra geaccentueerd met een er boven en wat opzij vormgegeven, wat uit de gevel stekend sierelement. Ik noem het zelf een dropboogje.

Probleem opgelost,

Geert Bekkering.

Volgens Geert Bekkering is dit de verklaring van Adrie Roding de Stadsarchivaris van Enschede.

15 maart 2019.

Een mooi verhaal dat van die brandslang, als dat traceerbaar is dat dat inderdaad stedenbouwkundig is vastgelegd dan moet daar bewijs voor zijn. Dan moet dan ook wel zijn vastgelegd anders is het niet verklaarbaar wanneer panden zoveel jaren na de stadsbrand nog steeds met ronde hoeken worden uitgevoerd. Ik denk veeleer, of op zijn minst als de belangrijkste factor, dat het gaat om stijkenmerken, ruimtelijkheid, expressie en aandacht vragen voor de etalage. Allemaal kenmerken van na 1860. Lees maar eens twee artikelen hierop na op www.amsterdamsebinnenstad.nl : "De afgeschuinde stad" en de "De afgeronde stad".

Het plan Cerda voor Barcelona kent een zelfde doublure van redenen voor de afschuining. Enerzijds werd de tram in het stadsbeeld geïntroduceerd, deze vroeg gezien de boogstralen/het de hoek omgaan om afgeschuinde (in dit geval) hoeken. Anderzijds was Cerda (de ontwerper van dit plan) een ingenieur die ongetwijfeld wist dat door de afgeschuinde hoeken stadsoproer beter was te voorkomen want goed zicht om de hoek.

André Jekel [Architect]

---

18 maart 2019

De heer Bekkering heeft mij onlangs inderdaad benaderd inzake hetzelfde onderwerp en hem heb ik geantwoord mij uit onderzoek in het stadsarchief niets te kunnen herinneren dat wijst op enig suggestie of voorschrift inzake het (voortaan) afronden van gevels van panden op straathoeken i.v.m. het beter kunnen leiden van brandslangen. Ik vraag mij zelfs af of er in die tijd al zulke lange, koppelbare brandslangen bestonden en zou Enschede, zo dit de mogelijke reden voor die afronding zou zijn, daarin dan bijzonder zijn? Afgeronde hoekpercelen komen immers in heel veel steden voor! Ik meen overigens te weten dat veel afrondingen voorkwamen juist bij winkelpanden, die daarmee in belangrijke mate hun etalageoppervlak konden vergroten.

Wel heeft het Enschedese gemeentebestuur na de brand een verordening afgekondigd om de gevels per straat meer op een (rooi!)lijn te krijgen en zijn er gedachten geuit om de binnenstad te onteigenen om de stad naar Amerikaans model volgens een meer efficiënt, rechthoekig patroon wederom op te bouwen. Aangezien langdurige en kostbare procedures verband houdende met die onteigeningen, schadevergoedingen, enz. zouden moeten worden gevolgd waardoor het tempo van wederopbouw ernstig zou worden vertraagd, zijn die ideeën echter snel van tafel geveegd en werd de stad op basis van haar oude grondpatroon hersteld.

Adrie M. Roding

Het pand Ji-NOS is gelegen aan de oude markt richting Richtersgang. De rechterhelft van het pand heeft de uitstraling van een fraaie stadsvilla. De linker gebogen zijde van het pand wijst ons de weg naar de Richtersgang. Het zou kunnen dat dit deel van het pand ooit gediend heeft als koetshuis of garage. Foto onder; Pand Oldenzaalsestraat [1925] Een mooi voorbeeld van organische aanpassing van het winkelpand van Oldenzaalsestraat naar de Noorderhagen. De buitenste ring van het ei-vormige centrum van Enschede. Misschien wel het beste bewijs dat gebouwen zich hebben aangepast aan de straten structuur van de binnenstad van Enschede.

Het fabriekscomplex van J.F. Scholten & Co. Aan de Haaksbergerstraat met hierboven de kantoorafdelingen. (1970) Nu inmiddels de vestigingsplaats van het Medisch Spectrum Twente met eveneens een ronde gevelhoek.

Het koningsplein in Enschede eveneens een opvallend voorbeeld van eigentijdse ronde gevels van het Holland Casino. Is het een handelsmerk van Enschede geworden?

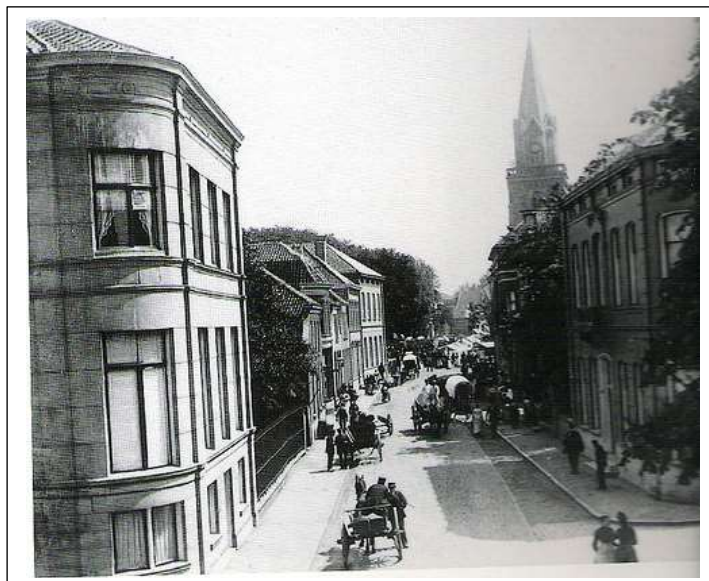

Oude markt richting Martstraat. In 2018 gerealiseerde nieuwbouw van een horecapand met een ronde hoekgevel.

Kruispunt de Klomp. (2019) De ruime ronde glazen entree/etalage van parfumerie Douglas . Drie panden met ronde hoekgevels dat is geen toeval.

De Marktstraat omstreeks het jaar 1920.

Twee opvallende nieuwbouwpanden aan de Klomp in Enschede. Het Douglas pand heeft een opvallende glazen ronding. Het Zara pand is een kopie van het hier vroeger gelegen hotel de Klomp.

Het winkelpand van ZARA

Hotel
De
Klomp
1920.

Marktstraat hoek Walstraat met het opvallende pand van ijssalon Talamini

Café restaurant op de hoek van het stationsplein en de korte Hengelosestraat. Ook hier zie je dat het stationsplein min of meer organisch verloopt in de Korte Haaksbergerstraat en omgekeerd.

Hotel de Graaf 1929

Hotel de Graaf 1968. Van vierkant naar rond

Kruispunt de Graaf. Op de foto rechtsonder de ronding van hotel de Graaf en Vroom & Dreesmann.

De portiesloge van het voormalige Vroom & Dreesmann pand aan de Brammelerdwarsstraat heeft eveneens veel rondingen in de gevel.

Foto boven de Haverstraat omstreeks 1935. In die tijd de belangrijkste winkelstraat van Enschede,

Foto onder de Haverstraat anno 2018.

De verklaring van Adrie Roding voor wat betreft het vergroten van de etalage door de ronding van de gevel is hier zeer toepasselijk en eveneens aannemelijk. Winkeliers hebben altijd al gezocht naar manieren om het winkelpand aantrekkelijk te maken en te laten opvallen. In de zeventiger jaren waren het vooral luifels die voor de etalage werd geplaatst. Het Stadserf uit de zeventiger jaren was bij uitstek een druk winkelgebied waar ook de concurrentie groot was. In de negentiger jaren kwam het besef om de luifels te verwijderen waardoor winkels zich onderling meer konden onderscheiden met als bijkomend voordeel dat de historisch panden beter zichtbaar werden.

De regelgeving voor het bouwen van woonhuizen en panden was voor 1862 nogal summier.

Na de stadsbrand op 7 mei 1862 heeft de gemeente Enschede een verordening opgesteld op het bouwen, vernieuwen en afbreken van gebouwen in de gemeente Enschede.

De eerste verordening na de stadsbrand dateert van oktober 1886, vervolgens werden er wijzigingen doorgevoerd in 1891, 1896, 1897, 1899 en op 1 december 1902.

De verordening was vooral van toepassing op bouwwerken binnen het centrum van Enschede en was ook van toepassing op vernieuwing of verbouwing.

Een aantal willekeurige artikelen uit deze verordening:

Artikel 15 (9 februari 1885)

-Stookplaatsen en schoorstenen moeten op ontbrandbare materialen opgetrokken worden. In schoorstenen of leidingen zal volstrekt geen hout aanwezig mogen zijn.

Artikel 17. (9 februari 1885)

Elke woning zal voorzien moeten zijn van een goed bruikbaar privaat. Bij gebruikmaking van het tonnenstelsel, zal men eene zuiver dichte ton moeten hebben met goed sluitende deksel.

Artikel 23 (9 februari 1885)

Een nieuw gebouwde woning zal niet betrekken mogen worden =, dan nadat die door Burgemeester en Wethouders zal zijn goedgekeurd.

Artikel 1. (27 april 1899)

De as van de straat moet zoveel mogelijk een rechte of flauw gebogen lijn zijn.

1d. Het is verboden een gebouw te maken, op te trekken, te stellen, te bouwen, te plaatsen of te stichten anders dan aan een bestaande openbare straat in directe onbelemmerde verbinding staande met eene andere openbare straat.

In geen geval is het evenwel geoorloofd een gebouw te stellen, indien het met de gemeentelijke – brandblusmiddelen en voertuigen tot vervoer van lijder aan besmettelijke ziekten niet gemakkelijk te bereiken is.

Artikel 10a (oktober 1896)

Het is verboden scheidingsmuren van woningen of buitenmuren van gebouwen anders te metselen dan van steen van tenminste 22 centimeter.

Artikel 10b (juli 1897)

Het is verboden dakbedekkingen anders te maken of te vernieuwen, dan van ontbrandbare stoffen. Pannendaken moge niet worden voorzien van strodokken of andere licht ontvlambare stoffen. *Toelichting op strodokken. Veel oude woningen en boerderijen zijn nog voorzien van Oud-Hollandse (OH) dakpannen. Ter voorkoming van overlast of warmteverlies door slechte aansluitingen, werden in het verleden onder de pannen dokken van stro aangebracht. Om toch voor een goede afdichting te zorgen, gebruikten boeren proppen stro, die onder de pannen werden aangebracht. Het stro isoleert goed en zorgt door de open structuur tegelijkertijd voor ventilatie*

Wet & regelgeving.

De huizen in Enschede van voor 1862 waren voor een belangrijk deel uitgevoerd in hout. Hout was vooral goedkoop omdat het als bouw materiaal ruimschoots beschikbaar was. Maar hierdoor was de kwetsbaarheid bij brand ook heel groot geworden. Het gevolg was dat de gemeente vanaf 1885 meer regels heeft opgesteld voor het "bouwen, vernieuwen en afbreken van gebouwen"

Deze regels waren voor een belangrijk deel gericht op brandveiligheid van huizen om een catastrofale brand zoals in 1862 het geval was te voorkomen.

In de verordeningen van 1885 tot 1902 hebben wij geen bepalingen kunnen vinden met betrekking tot het ontwerp van de buitengevels van huizen waardoor een brand voor de hulpdiensten gemakkelijk bereikbaar zou zijn. In de verordening van 1899 werd alleen bepaald dat gemeentelijke diensten en brandblusmiddelen een goed bereikbaarheid moesten hebben.

Een opmerkelijk pand omstreeks 1930

Sloopwerkzaamheden ter voorbereiding van het nieuwe stadhuis omstreeks 1930. Op de hoek van de Langestraat en Achter het Hofje een uitzonderlijk mooi pand met een ronde hoekgevel. Links daarvan het voormalige huis van de familie Blijdenstein en op dat moment de Openbare Bibliotheek van Enschede.

Ten Slotte.

Het hoe en waarom er in de Enschedese binnenstad zo opmerkelijk veel panden zijn met een afgeronde buitengevel valt uit ons onderzoek helaas niet te verklaren. Feit is wel dat deze bouwwijze zich in hedendaagse architectuur heeft voortgezet. Fraaie voorbeelden hiervan zijn het ziekenhuis M.S.T. en het Holland Casino.

Maar in Enschede zijn er ook voorbeelden van winkelpanden met afgeronde hoekgevels die na sloop in vergelijkbaar ontwerp weer zijn herbouwd. Het pand van ZARA aan de Klomp is daar weer een mooi voorbeeld van.

Na kennis te hebben genomen van archieven, plattegronden van Enschede en opvattingen van verschillende deskundigen lijkt ons de onderstaande theorie het meest waarschijnlijk.

"Enschede heeft vanuit de middeleeuwen een eivormig centrum dat omringd was met een verdedigingsgracht. Deze ei-vorm van het centrum van Enschede bestaat nog steeds en wordt door stedenbouwkundigen en architecten gekoesterd. De bestaande cirkelvormige structuur van de binnenstad heeft er toe geleid dat verschillende panden hier architectonisch op werden en nog steeds worden aangepast."

Ter aanvulling.....

Naar aanleiding van onze publicatie over ronde hoekgevels in Enschede ontvingen van de architectuurhistoricus Dirk Baalman een reactie die wij u niet willen onthouden. Het is ons inziens een belangrijke aanvulling op alle door ons gepubliceerde informatie.

Naar aanleiding van het onderzoek naar "geheime ronde hoek gevels" aan gebouwen in de Enschedese binnenstad wil ik het volgende opmerken. De beschouwingen betreffen steeds de panden, zelden de situering en de plaats die de straathoek inneemt in de stedenbouwkundige structuur en het verkeerssysteem van de binnenstad.

Een eerste observatie is, dat er een belangrijk verschil is tussen een gevel aan een gebogen straat (zoals bijvoorbeeld Achter 't Hofje dat deel uitmaakt van een binnenring in het Ei) en een gevel-met-een-ronde-hoek. Van het tweede type (de aanleiding voor het onderzoek), valt vast te stellen dat zo'n pand vrijwel altijd op een rechtsaf-hoek in het verkeerssysteem staat. Vaak is er een helder contrast met de tegenoverliggende hoek, die gewoon haaks is uitgevoerd.

Hierin is dan ook de eerste reden voor die bochtige hoeken gelegen: de doorstroming van het verkeer op hoeken rechtsaf. In Enschede is prachtig te zien hoe de verkeersstromen werden geacommodeerd door zulke aanpassingen. Daarom ook bemoeide 'de politie' zich met die hoeken, zoals het genoemde verslag van de gemeenteraad uit juni 1862 aangeeft. Bij dat verkeer moet men zich vooral lange eenheden voorstellen van door paarden getrokken wagens, veelal tenminste vierspanssen.

De routes naar de Markt, de afslagen naar een binnenring zoals de Walstraat: je moest er niet vastlopen met je hessenwagen, post- of vrachtkoets. De Zwolse Sassenstraat biedt een mooie referentie, waarmee ook duidelijk wordt dat we hier niet met een specifiek Enschedees fenomeen te maken hebben. In deze straat werden in een oudere stadsbebouwing de hoeken bij het Bethlehemskerkplein en bij de Korte Ademhalingssteeg in de 19de eeuw met ronde gevels aangepast aan de eisen van het

meer ruimte vretende verkeer.

Wie met zo'n gegeven in het achterhoofd de panden en hoeken langs gaat, ziet de voorbeelden direct. Ik noem: de beide hoeken van de Markstraat / Walstraat; de uitgangen van de Oude Markt bij de Richtersgang (zuidwaarts), bij de Haverstraat (de hoek van Van Heek), bij de Markstraat (zuid-hoek); Langestraat / Kalandersstraat; Stationsplein / Hengelosestraat. Voor wie goed thuis is in het functioneren van de binnenstad midden 19de eeuw zijn er ongetwijfeld meer voorbeelden te vinden.

Daarbij is nog te letten op het onderscheid met de opkomst van de "winkel" in dezelfde periode: winkeliers wilden hun ingang op de hoek om de klanten uit twee straten te gerieven. Zulke commerciële hoeken zijn meestal 45 graden (hoeken Heurne / Wilhelminastraat), maar soms afgerond, zoals de wig Noorderhagen / Heurne (een pand dat sterk lijkt op eenzelfde situatie in Zwolle Luttekestraat / Korte Luttekestraat).

architectuurhistoricus Dirk Baalman Deventer, december.2019,

Bronnen:

- Enschede stadsbrand 1862
- Andre Jekel, architect.
- Dhr. Jan Astrego.
- Dhr. Geert Bekkering.
- Dhr. Adrie Roding.
- Archief gemeente Enschede.
- Archief stichting cultureel erfgoed Enschede.

Een publicatie van de stichting cultureel erfgoed Enschede.

Auteur: John Nijhuis

Uitgave; Mei 2019.